

Dels convents a l'acadèmia: els orígens de la biblioteca de la Universitat de Barcelona

Marina Ruiz Fargas i Neus Verger Arce

CRAI Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona

Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració. Jornades sobre Elias Rogent i la seva obra. Aula Magna de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona. 6 de juny del 2017

Introducció

La nostra intervenció se centra en l'època de formació de la biblioteca universitària de Barcelona, abans de la seva ubicació a l'edifici de Plaça Universitat. El període comprèn des de la crema de convents del 1835 fins al 1881, quan la col·lecció bibliogràfica es trasllada des del convent de sant Joan de Jerusalem al nou edifici dissenyat per Elias Rogent.

Tot i ser una etapa relativament curta, resulta especialment complexa, tant pel moment històric, de fortes convulsions socials i polítiques, com per la naturalesa i dispersió de les fonts que ens en parlen, per la qual cosa el retrat que avui us presentem serà forçosament esquemàtic. A aquest respecte, cal dir que per a aquesta ponència ens hem basat en documentació conservada principalment a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, però també als arxius Històric i Municipal Contemporani de la nostra ciutat.

La història de la nostra biblioteca es pot dir que va començar la tarda del 25 de juliol del 1835, quan un grup d'esvalotats, amb el pretext del malestar pel desenllaç d'una cursa de braus a la Barceloneta, va incendiar diversos convents barcelonins.

L'Ajuntament immediatament va ordenar que es formessin comissions de barri per salvar de les flames i del saqueig tant els edificis com el seu contingut, recomanant amb èmfasi la conservació dels arxius i de les biblioteques.

Les biblioteques conventuals, que ja havien patit les conseqüències de la invasió napoleònica, van rebre una ferida mortal, que va concretar-se poc després en les lleis desamortitzadores de Mendizábal.

Aplegament de les biblioteques conventuals

El 21 d'agost del 1835 l'Ajuntament eleva una doble súplica a la reina governadora: primera, que amb els fons dels convents es formi una biblioteca pública per a la ciutat, atès que amb la desaparició de les públiques dels convents de Santa Caterina, Sant Francesc, Sant Josep i d'altres que permetien l'accés als estudiosos, Barcelona no compta amb un establiment d'aquestes característiques, tret de l'Episcopal; i segona, la cessió del convent dels Caputxins perquè s'hi pugui establir.

El 25 d'agost del mateix any el governador civil interí de la província nomena una comissió encarregada de recollir els llibres dels convents suprimits, que són transportats, en primer lloc, al convent dels Caputxins de Santa Madrona, a la futura plaça reial, per traslladar-se poc després al monestir de Sant Joan de Jerusalem, on ja es troben documentats el 31 de març de l'any següent.

Les biblioteques desmantellades provenien de 23 convents i col·legis de religiosos de Barcelona, Gràcia i Sarrià, i dels cartoixans de Montalegre, benedictins de Sant Benet de Bages i jesuïtes i caputxins de Manresa.

El nombre total de volums recollits era de poc més de 130 mil. Malgrat això, la xifra creixeria en el futur, atès que encara quedaven diversos convents desamortitzats a la província les biblioteques i arxius dels quals calia aplegar. La reina, amb aquesta finalitat, determina la creació d'una comissió provincial al capdavant de la qual es trobava el bibliotecari de la recentment creada biblioteca pública de Barcelona, Josep Martí i Pradell, i dos membres més.

Sant Joan de Jerusalem

Com dèiem, els llibres van aplegar-se al suprimit convent de Sant Joan de Jerusalem, on van romandre durant 45 anys. Aquest monestir de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, també anomenat orde de Malta o d'hospitalers, hereu del convent lleidatà d'Alguaire, se situava entre la Riera de Sant Joan i el carrer de les Beates. Les monges que fins aquell moment havien residit al monestir van llogar un pis al carrer de Sant Pere més Baix.

A més de la biblioteca, l'edifici també l'ocupava l'Acadèmia de Bones Lletres, responsable d'un museu amb objectes artístics recuperats dels convents, la Societat Econòmica d'Amics del País i una escola d'instrucció pública. Encara que aquesta convivència va donar peu a nombrosos

conflictes, la identificació entre la biblioteca i l'espai que la custodiava va ser tan gran que es coneixia popularment com a "Biblioteca de Sant Joan".

La col·lecció-destrucció i dispersió

L'agost del 1839 la xifra de llibres reunits al suprimit convent de monges santjoanistes s'elevava ja a 150.000.

Tot i tractar-se d'un nombre ingent, les col·leccions conventuals havien patit, a més del saqueig i la destrucció dels esdeveniments del juliol del 1835, diverses dispersions i minves.

La desamortització, com ja hem apuntat, va ser un procés extremadament complex, dut a terme sota les directrius i amb la participació de diverses entitats, tant de govern com artístiques o literàries, i esdevingut al llarg de diferents períodes. Segons la documentació conservada, alguns manuscrits relatius a la història de Catalunya van passar a mans de l'Acadèmia de Bones Lletres, mentre que obres de caire històric i diplomàtic del convent de Sant Agustí de la nostra ciutat es van integrar, per mitjà de Pròsper de Bofarull, als fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

La manca de recursos materials per a la formació de la biblioteca, per la seva banda, va fer que les autoritats recomanessin la venda de duplicats i triplicats per poder atendre necessitats tan bàsiques com la construcció d'armaris on dipositar els llibres, enquadernacions o compra d'obres modernes. Va ser així com milers de volums es van dispersar i es va contribuir, de manera molt significativa, a l'escampadissa de les col·leccions conventuals. Aquest recurs, que avui ens sembla aberrant, es va dur a terme en diversos moments i va adquirir una importància singular durant la gestió del fons, fins al punt que si el 1855 dues terceres parts del fons són duplicats, el 1867 aquesta xifra es redueix a una tercera part.

Tanmateix, la col·lecció es va enriquir de dues aportacions substancials. El 1850 es traslladen a la Provincial i Universitària bona part dels llibres procedents de la Universitat de Cervera, uns 1.600 volums, entre els quals hi havia 76 manuscrits i 5 incunables

El 1857 Marià Aguiló, que en aquell moment era bibliotecari segon, va descobrir en una fàbrica de coles un grup de 54 còdexs en pergamí dels segles XII fins al XV, procedents, segons les seves paraules, de la desamortització de Girona. En saber-ho, el director de la biblioteca, Joaquim Roca i Cornet, ho comunica immediatament al Rector de la

Universitat, que obté del Director General de Instrucción Pública mil rals per a la seva adquisició. Aquests volums constitueixen, actualment, el grup de manuscrits més antics de la nostra biblioteca.

Govern

Però quina o quines institucions van ser responsables de la col·lecció i quin caràcter va anar adquirint al llarg d'aquest primer període?

Si totes les circumstàncies al voltant de la biblioteca es revelen, en la documentació, enrevessades, aquest punt ho és especialment.

L'Ajuntament de Barcelona, com dèiem al principi, va sol·licitar la custòdia dels fons conventuals per crear una biblioteca pública. La lloable intenció, però, de seguida va topar amb l'entrebanc de la manca de recursos, suavitzada en part per la intervenció de voluntaris com Josep Antoni Llobet i Vall-llosera i Andreu Avel·lí Pi i Arimon, que havien format part de la comissió creada el 1835 per recollir les biblioteques conventuals i que van iniciar la tasca d'organització dels llibres sense remuneració.

Entre el 1836 i el 1837 l'absència de recursos i el fet que cap autoritat es responsabilitzi de l'organització de la biblioteca obliga el seu director, Josep Martí i Pradell, a demanar ajut tant a les societats científiques i literàries barcelonines com, en repetides ocasions, al govern polític de la província i al propi Ajuntament, sense aparents resultats.

La situació comença a definir-se després de la promulgació de la real ordre del 22 de setembre del 1838, segons la qual les biblioteques públiques provincials han de trobar-se sota la responsabilitat de les universitats. Com a conseqüència, es forma una Junta encarregada de la biblioteca, presidida pel rector de la Universitat i formada per un diputat provincial, un regidor, altres personalitats "de conocida ilustración", i els degans de totes les facultats, i es comença oficialment l'arranjament de la col·lecció.

L'estabilitat va durar poc, ja que després del triomf del partit progressista i la renovació del Consistori, l'any 1840, l'Ajuntament cessa la Junta, nomena nous empleats i pren les regnes de la institució, sense que es produeixi cap oposició ni per part de la pròpia Junta ni de la Universitat, "sea por la falta de fondos para el pago de los empleados, sea por las circunstancias de la época".

Uns anys més tard, però, el 3 de juliol del 1846, l'Ajuntament renuncia a la biblioteca quan anuncia a la Universitat que no li'n pertoca la responsabilitat per dos motius. En primer lloc, té el caràcter de provincial, i en segon, per la ja citada reial ordre de 22 de setembre de 1838 que diu, a més, "que de la Provincial, la Universidad solo debe tener el cuidado y dirección, sin que pueda considerarla como propiedad suya".

Després d'algunes vacil·lacions, per reial ordre de 10 de febrer de 1847 la biblioteca es posa plenament sota la direcció i cura de la Universitat, amb el doble caràcter de provincial i universitària, naturalesa que es va mantenir fins a l'any 1992. Els 27.500 rals destinats a personal i material havien de ser satisfets de manera equitativa per les dues institucions, Universitat i Diputació Provincial, circumstància que va produir diversos conflictes.

La gestió de la col·lecció

Entre indefinicions legals, lluites polítiques i mancances de recursos, els bibliotecaris van haver de progressar, com van poder, en la gestió tècnica de la biblioteca.

Es van trobar, de primer antuvi, amb l'enorme dificultat d'haver de condicionar un fons ingent, els vora de 150.000 volums de què us parlàvem, en un espai conventual que no havia estat objecte de cap reforma per adaptar-se a la nova funció.

Hem d'imaginar-nos uns espais humits, sense ventilació i sense llum, plens de llibres col·locats en les mateixes sàrries en les quals van sortir dels convents, exposats a l'amenaça dels corcs, que dissortadament es va verificar amb conseqüències devastadores: actualment el 85 % de llibres presenta forats d'aquests insectes.

Aquest va ser el difícil punt de partida dels bibliotecaris de Sant Joan que, com hem vist, van començar oficialment la disposició dels llibres als prestatges el 1838. Sabem que el 1844 hi havia 5 sales habilitades, el 1851 13 i el 1867 n'eren 21. La sala d'entrada era la de lectura i disposava de prestatges per a les obres de consulta més habituals.

Malgrat que als inicis la intenció era no disgregar les col·leccions i col·locar-les segons la seva procedència, aparentment això va ser possible únicament en el cas dels llibres procedents de Sant Agustí. L'ordenació comportava separar els llibres per temàtiques, ja que la distribució es va

fer sota aquest criteri. La signatura topogràfica consistia en un número o una lletra per designar les sales, el número de l'estant - n'eren tretze i donaven la volta a la sala -, i el número d'ordre. Sembla que mai es va acabar la col·locació i inventari dels duplicats i obres incompletes, que van restar als prestatges inferiors i molt sovint encara en sàrries.

El repte de catalogar un grup tan immens de volums amb uns mitjans tan minsos va començar el 1839 i va rebre una empenta definitiva de la mà de Pau Piferrer, de qui parlarem més endavant. L'empresa va perllongar-se fins al moment del trasllat, sense que mai arribés a finalitzar-se.

El 1849 la reina regent va determinar per a la biblioteca un nombre d'empleats clarament insuficient per a les tasques d'atenció al públic, col·locació dels fons a les diferents sales, catalogació i classificació i detecció d'incompleteses i duplicats.

És important senyalar que principalment gràcies a la iniciativa del ja citat Marià Aguiló es va crear l'equivalent a una moderna Reserva. Se sap que des del 1855 existien sales per als manuscrits, per als llibres considerats rars i les obres anomenades "de luxe, per als incunables i "gòtics", i per a l'anomenada Biblioteca catalana, les obres en llengua catalana.

La constant escassetat de recursos també va afectar l'atenció al públic, que acudia en gran nombre a la biblioteca. Un ofici de Joaquim Roca i Cornet del 5 de desembre del 1844 comenta amb ironia com, en ple curs, la biblioteca es troba buida, molt més que un cop finalitzades les classes durant els mesos estivals, degut al fred que fa a la sala de lectura, sotmesa a corrents d'aire glaçades. I sabem per la documentació que en ocasions la dotació no arribava ni per adquirir oli per a les llànties.

Com veieu en la gràfica, la majoria dels mesos d'agost la biblioteca estava tancada per neteja. El nombre de lectors, que durant l'època de sant Joan en comptava amb uns 60 diaris, va augmentar a partir del trasllat al nou edifici fins a superar els 140.

Però una biblioteca que havia de satisfer les necessitats d'estudiosos i universitaris de mitjans del segle XIX no podia limitar-se a una col·lecció de llibres conventuals, principalment dels segles XVI al XVIII i manifestament obsoleta. Aviat es van emprendre diverses accions per modernitzar els fons.

El 1852 el propi Ministeri d'Instrucció Pública constata el problema i dictava una sèrie de disposicions per determinar els llibres necessaris a les diferents facultats espanyoles i autoritzar-ne la seva adquisició, sense oblidar novament la venda de duplicats.

Malgrat això, la biblioteca ja se servia d'altres estratègies per actualitzar les seves col·leccions, a través de l'adquisició, a bon preu, de biblioteques de particulars, de donatius de publicacions de diferents societats científiques i literàries i de la permuta de llibres duplicats i triplicats per edicions modernes.

Un dels mitjans d'enguixament del fons que amb el temps esdevindria fonamental va ser el compliment del decret del 10 d'abril de 1844 que obligava els fiscals d'impremta a enviar un exemplar de cada una de les obres que s'imprimien a Barcelona, un antecedent de l'actual Dipòsit Legal.

Trasllat

Edicions modernes que aviat es trobarien en un nou edifici. L'obertura de la Via Laietana va propiciar la venda de l'edifici de les monges santjoanistes a un particular. Davant l'imminent enderroc del convent, el trasllat de la biblioteca al nou edifici, produït entre el desembre del 1880 i el març del 1881, es va fer sota unes condicions gens favorables. Marià Aguiló va demanar per dur-lo a terme l'ampliació de la plantilla i una neteja prèvia per erradicar la plaga de corcs. Hem de pensar que es van omplir 162 carretades de llibres i es van desmuntar la major part dels armaris que ocupaven les vint sales de sant Joan. Per fi, l'1 de juliol del 1881 s'obre oficialment la biblioteca al públic en la seva nova ubicació.

Els bibliotecaris

Hem parlat molt de llibres però poc de persones. Ara és el seu torn. I començarem parlant de **Josep Martí i Pradell**, membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de la mateixa ciutat, nomenat bibliotecari per la reina regent el 15 de gener del 1836 i cessat el 1842.

El 1844 es troba ja al capdavant de la que encara es denominava Biblioteca Pública **Joaquim Roca i Cornet**, escriptor catòlic i també membre, com Martí i Pradell, de l'Acadèmia de Bones Lletres. La seva trajectòria com a responsable de la biblioteca es prolonga fins al 1861,

però no va deixar de treballar-hi fins a la seva mort, el 10 de gener del 1873.

Gregorio Romero Larrañaga va ser director entre el 1863 i el 1868, any en què va ser destinat a la Biblioteca Nacional de Madrid. És aleshores quan **Marià Aguiló i Fuster** pren possessió del càrrec, després de tornar de València, on va ser cap de la biblioteca de la Universitat durant prop de quatre anys.

Malgrat alguns parèntesis, Aguiló presta els seus serveis a la universitària durant 48 anys, des del març de 1844, quan va començar a treballar-hi sense sou, fins al desembre de 1892, moment en què Maria Cristina el va jubilar.

Ens referirem ara a qui va ser company seu en la tasca de catalogació durant els anys quaranta, l'autor dels *Recuerdos y bellezas de España*, **Pau Piferrer i Fàbregas**, que per més que mai no va arribar a dirigir la biblioteca, mereix ser recordat. Com ja hem dit, va ser un dels iniciadors de la catalogació dels fons, i vivia en una caseta situada al jardí de Sant Joan de Jerusalem. La seva implicació en la col·lecció era sens dubte molt gran, atès que el maig del 1848, després d'obtenir una càtedra de retòrica i poètica, sol·licita a Madrid per mitjà del rector poder continuar amb la seva tasca a la biblioteca, sense percebre res, amb la condició que amb els diners del seu sou es paguin dos escriptors consagrats a las tasques de catalogació. El juliol del mateix any va morir quan tenia només 30 anys. El seu retrat presideix una de les portes de la sala de consulta de l'actual Reserva, just a l'altre extrem del de Marià Aguiló.

Conclusió

Avui, el nucli primitiu de la biblioteca universitària de Barcelona constitueix la col·lecció principal del CRAI Biblioteca de Reserva i el fons patrimonial del CRAI Biblioteca de Lletres, que els custodien, preserven, descriuen i difonen. Es tracta d'una "biblioteca de biblioteques", perquè els convents van ser dipòsit de nombroses biblioteques de particulars, per donació, llegat o fins i tot compra, on segles de cultura es revelen de forma ben viva.

En temps aparentment més pacífics i pròspers com els que tenim la sort de viure, les institucions de govern i els bibliotecaris tenim la immensa responsabilitat, però també la fortuna, de garantir la cura d'aquest

patrimoni i destinar-li els recursos i l'atenció necessaris, per a la ciutadania i per al futur.